

Instytut Archeologii

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ul. Szosa Bydgoska 44/48, 87–100 Toruń

archeomw@umk.pl

Marcin Weinkauf

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE GRODZISKO W SKRWILNIE
(STANOWISKO 1) W ŚWIETLE BADAŃ PRZEPROWADZONYCH
W 2015 ROKU

Zarys treści. W artykule zaprezentowano wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Skrwilnie (stanowisko 1) w 2015 roku. W trakcie prac rozpoznano relikty drewniano-ziemnego wału, elementy wczesnośredniowiecznej infrastruktury związanej z zabudową majdanu oraz strefą przylegającą bezpośrednio do Jeziora Skrwileńskiego. Pozyskany materiał ceramiczny reprezentuje formy charakterystyczne dla Kujaw i ziemi chełmińskiej w XI wieku.

Słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, osadnictwo, grodzisko, konstrukcje drewniane.

Jednym z zadań realizowanych w ramach finansowanego przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki projektu badawczego pt. „Człowiek na Pograniczu – systemy komunikacji interregionalnej i ich infrastruktura transferowa w północno-zachodniej części Niżu Polskiego we wczesnym średniowieczu. Pomorze, ziemia lubuska i chełmińska, wschodnia Wielkopolska i Kujawy”¹ były badania wykopaliskowe w obrębie wczesnośredniowiecznego grodziska w Skrwilnie (stanowisko 1).

Grodzisko (lokalna nazwa „Okop Szwedzki”) usytuowane jest nad samym brzegiem Jeziora Skrwileńskiego, w odległości około 1,4 km w prostej linii od centrum miejscowości Skrwilno. Pierwsze wzmianki na temat tego obiektu pochodzą z lat 80. XIX wieku, kiedy to odnotowano znalezienie w tym miejscu popielnicy (*Słownik* 1889, s. 720). Jeden z pierwszych udokumentowanych opisów pozostałości grodu w Skrwilnie został zamieszczony przez Aleksandra Zalewskiego w Pamiętniku Fizyograficznym: „ślady osad nawodnych powinnyby się

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach cytowanego projektu, który był realizowany w Instytucie Archeologii UMK w Toruniu pod kierunkiem prof. dr. hab. Wojciecha Chudziaka.

także znajdować w obrębie jeziora Skrwilina, mianowicie z północno-zachodniej jego strony, otoczonej rozległymi moczarami. Tu w jednym miejscu, nad samym jeziorem znajduje się spore grodzisko, postaci elipsowatej, prawie równo wysokie ze wszystkich stron, z równym i dosyć zapadłym zagłębieniem pośrodku. Grodzisko to jest bardzo ciekawe z tego względu, że nie łączy się w żadnym miejscu z twardą powierzchnią ziemi; wznosi się ono pomiędzy jeziorem i okalającymi je ze wszystkich stron bagnami, które za czasów twórców grodziska musiały składać wraz z jeziorem jedną obszerną wód płaszczyznę. Czy zostało ono usypane na istniejącej już kępie jeziornej, której wszystką ziemię zużyto na jej podniesienie, czy też tę ostatnią zwożono na łodziach z brzegów jeziora, to trudno rozstrzygnąć” (Zalewski 1892, s. 4; por. też Zielonka 1959, s. 31; 1963, s. 30; Antoniewicz, Wartołowska 1964, s. 42; por. Chudziakowa 1969, s. 87; Kajzer, Horonziak 1995, s. 196–197).

Obiekt mieszczący się na wschodniej rubieży ziemi dobrzyńskiej, został rozpoznany w drugiej połowie XX wieku, początkowo przez Jadwigę Chudziakową, a ostatnio przez zespół badawczy pod kierunkiem Wojciecha Chudziaka. Najbardziej spektakularnych odkryć dokonano tu w latach 60. XX wieku, rozpoznano wówczas obszar majdanu i wału, jak również strefę bezpośrednio przylegającą do wczesnośredniowiecznego grodu. Wyjątkowe w skali ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej były odsłonięte pozostałości drewnianej palisady okalającej grodzisko, zabudowa majdanu oraz konstrukcje wału (Chudziakowa 1967, s. 38–44; 1969, s. 87–103). Badania terenowe zrealizowane w 2015 roku miały głównie zweryfikować wyniki wcześniejszych prac – chronologię nawarstwień kulturowych występujących na grodzisku, w tym reliktyw zabudowy mieszkalnej oraz elementów fortyfikacji (palisady i konstrukcji wału). Pozyskano też materiał organiczny na potrzeby analiz dendrochronologicznych i radiowęglowych, szczególnie przydatnych w datowaniu tych struktur.

Obecnie grodzisko mieści się na niewielkiej, piaszczystej kępie (pierwotnej wyspie), która w wyniku szybkiego wysychania i zamulania Jeziora Skrwileńskiego oraz połączonej z nim rzeki Skrwy, obecnie usytuowana jest w przybrzeżnej, północno-zachodniej części jeziora. Jeszcze do lat 60. XX wieku teren wokół obiektu był trudno dostępny, otoczony od południa, zachodu i północy bagnami i torfowiskami porośniętymi olszyną. Według relacji miejscowej ludności do „okopu” dostać się można było wyłącznie łodzią (Piotrowski 1963, s. 30; Chudziakowa 1967, s. 38; 1969, s. 87). Obecnie strefa wokół grodziska poprzecinana jest licznymi rowami odwadniającymi, co skutkuje szybkim wysychaniem tego bagnistego terenu (Bienias 1993, s. 174). Z XIX-wiecznych publikacji wynika, że wały grodziska porastała trawa, a dostęp do nich był niezwykle trudny, do czego przyczyniać się miały otaczające stanowisko trzęsawiska (*Słownik* 1889, s. 720). Jednak już w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych w latach 60. XX wieku wyspa była intensywnie zadrzewiona. Współcześnie teren samego obiektu stosunkowo rzadko porastają drzewa, a na koronie wału zachowały

Ryc. 1. Skrwilno, pow. Rypin. Widok na majdan grodziska od południowego wschodu (fot. M. Weinkauf)

Fig. 1. Skrwilno, Rypin district. View of the stronghold's square from the south-east (photo by M. Weinkauf)

się pojedyncze, okazałe starodrzewy (ryc. 1). Intensywniejsze zadrzewienie obserwujemy obecnie w strefie przybrzeżnej wzdłuż północnej, południowej i południowo-wschodniej krawędzi zbiornika. Podgrodzie znajdowało się na względnie suchym gruncie, z grodem zapewne łączyło się przez, mieszczący się na północny zachód od niego, brukowany, kamieniami bród, zarejestrowany podczas badań J. Chudziakowej.

Obiekt ma kształt regularnego owalu o wymiarach 90×56 m (mierząc po zewnętrznej podstawie wału) i zajmuje powierzchnię około 40 arów. Wnętrze majdanu ma powierzchnię około 10 arów, jego wypiętrzenie w stosunku do aktualnego poziomu wody jeziora wynosi około 2,5 m, natomiast różnica między poziomem lustra wody a szczytem nasypu wału to obecnie 5–6 m. Współcześnie wał zachował się do wysokości około 4 m, w obrębie jego nasypu widoczne są do dzisiaj niewielkie zakłębienia terenowe. Grodzisko charakteryzuje się stosunkowo stromo uformowanymi stokami ze wszystkich stron (Chudziakowa 1969, s. 87; Birezowska 1981, s. 11; Gajda 1981, s. 215; Ostapczuk 1991, s. 1; Bienias 1993, s. 174; Kajzer, Horonziak 1995, s. 196–197).

Systematyczne prace wykopaliskowe na opisywanym obiekcie prowadzono w latach 1961–1967. Badania terenowe zapoczątkowała ekspedycja Działu Archeologii Muzeum w Toruniu, której kierownikiem był najpierw Józef Kuszewski (lata 1961–1962), a od 1963 roku J. Chudziakowa (1963–1967). Od 1965 roku prace terenowe były realizowane przez Katedrę Archeologii Polski i Powszechnej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Ich efekty w postaci krótkich

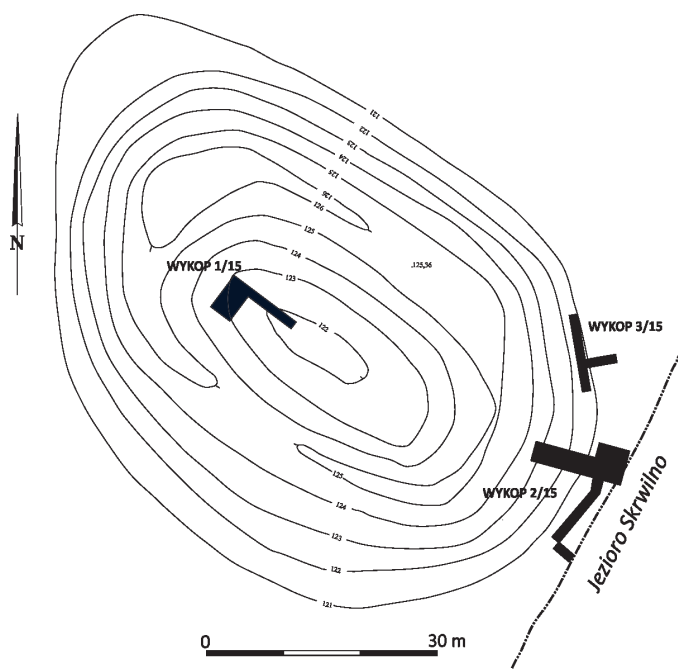
sprawozdań zostały opublikowane głównie w lokalnych periodykach (Chudziakowa, Gośławska 1963a, s. 38; 1963b, s. 47; Chudziakowa 1967; 1969; Zielonka 1963, s. 21). Materiały źródłowe z tych badań zostały częściowo opracowane przez Wioletę Ostapczuk (1991) i Małgorzatę Birezowską (1981) w ramach prac dyplomowych.

Kolejna lustracja powierzchniowa stanowiska miała miejsce w 1980 roku, przeprowadził ją Andrzej Gajda przy okazji przygotowywania pracy magisterskiej w Katedrze Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego (1981). W latach 80. i 90. XX wieku grodzisko w Skrwilnie było obiektem częstych wizji lokalnych wykonywanych przez pracowników Biura Badań i Dokumentacji Zabytków, a następnie Państwowej Służby Ochrony Zabytków we Włocławku (Kajzer, Horonziak 1995, s. 197).

W latach 1991–1992 oraz w 1994 roku badania weryfikacyjno-sondazowe na opisywanym stanowisku przeprowadzili archeolodzy z toruńskiego ośrodka uniwersyteckiego pod kierownictwem Wojciecha Chudziaka (Chudziak, Bojarski 1992). W pracach tych brał również udział dendrochronolog Tomasz Ważny, gdyż były one ukierunkowane na pozyskanie próbek z wcześniej odsłoniętych konstrukcji drewnianych w celu ich datowania dendrochronologicznego.

Grodzisko w Skrwilnie stało się przedmiotem ponownych badań wykopaliskowych w 2015 roku, w związku z realizacją wspomnianego wyżej projektu pt. „Człowiek na pograniczu...”; wytyczono wówczas trzy wykopy (Weinkauf i in. 2019). Pierwszy (o wymiarach 5×3 m z poszerzeniem na południowy wschód) znajdował się w północno-zachodniej części majdanu, w bezpośrednim sąsiedztwie reliktów zabudowy mieszkalnej zadokumentowanej w latach 60. XX wieku. Drugi (o wymiarach 10×2,5 m z poszerzeniami na wschód i południe) założono we wschodniej części grodziska, na zewnętrznym skłonie wału. Trzeci (o wymiarach 10×1 m i 2×1 m) wyznaczono we wschodniej części grodziska, na zewnętrznym skłonie wału, na północ od wykopu 2/15. Łączna powierzchnia objęta pracami terenowymi wyniosła 84 m² (ryc. 2). Rozpoznano infrastrukturę wewnętrznej części majdanu, jak również strefy przylegającej bezpośrednio do Jeziora Skrwileńskiego, fragment pomostu z kamiennym umocnieniem, pozostałości palisady i konstrukcji wału, z których pobrano próby do analiz dendrochronologicznych i radiowęglowych.

Odnotowano stosunkowo złożony układ nawarstwień kulturowych (43 jednostki stratygraficzne), odzwierciedlający różne poziomy osadnicze związane z okresem wczesnośredniowiecznym. Zadokumentowano sześć obiektów osadniczych (obiekty 1–3, 3a, 3b i 4), wszystkie w obrębie majdanu grodziska (wykop 1/15; ryc. 3). W północno-wschodniej części wykopu wytyczonego na majdanie, poniżej humusu i podglebia, w przewężeniu schodzącym w kierunku jego środka, odsłonięto mocno zniszczoną jamę (obiekt 4), którą można łączyć z młodszą fazą zabudowy grodu. W południowo-zachodnim narożniku,

Ryc. 2. Skrwilno, pow. Rypin. Plan sytuacyjno-wysokościowy z wykopami z 2015 roku (oprac. M. Weinkauf)

Fig. 2. Skrwilno, Rypin district. Situational and altitude plan with trenches from 2015 (edited by M. Weinkauf)

w którym miąższość nawarstwień dochodziła do około 1,6 m, zarejestrowano kolejną jamę (obiekt 2) wyodrębniającą się na tle szaro-brunatno-jasnożółtego piasku (warstwy 5a–b; ryc. 3: a). Również i w tym przypadku, z uwagi na pozycję stratygraficzną należy wiązać ją z młodszym horyzontem zabudowy grodu. W jego sąsiedztwie, w spągu wspomnianych warstw, wyróżniono strukturę w kształcie wydłużonego owalu (obiekt 3; ryc. 3: a, ryc. 4). Wypełnisko tego obiektu, zinterpretowanego jako piec, miało stosunkowo niejednorodną strukturę, na którą składały się warstwy luźnego piasku o żółtej, brązowej i szarej barwie oraz widoczny w stropie poziom przesuszonego popiołu. Poniżej zalegała struktura o bardzo regularnym, zapewne czworokątnym zarysie, uchwycona tylko częściowo w północnym narożniku (obiekt 3a; ryc. 3: b, ryc. 4). Obiekt ten można wstępnie interpretować jako pozostałość domostwa o wymiarach $2,5 \times 2,5$ m, charakteryzującego się płasko uformowanym dnem. W jego spąkowej części widoczna była warstwa intensywnej spalenizny, a w wypełnisku zalegały liczne kamienie. Budynek posadowiono na kamiennym bruku występującym w północnej części wykopu 1/15, składającym się z dużej ilości kamieni zalegających w regularnym układzie (warstwa VIII, obiekt 1; ryc. 3: b).

Ryc. 3. Skrwilno, pow. Rypin. Planigrafia obiektów wczesnośredniowiecznych. Wykop 1/2015: a – obiekty 2–4; b – obiekty 1 i 3a; c – obiekt 3b (oprac. M. Weinkauff)

Fig. 3. Skrwilno, Rypin district. Planigraphy of early medieval features. Trench 1/2015: a – features 2–4; b – features 1 and 3a; c – feature 3b (edited by M. Weinkauff)

Kolejny fragment tej samej warstwy zaobserwowano w poszerzonej, południowo-wschodniej części wykopu. Z najstarszym horyzontem użytkowania opisywanego miejsca w dobie wczesnego średniowiecza należy łączyć warstwę sprasowanego drewna (obiekt 3b; podłoga domostwa?). Północna krawędź tej struktury, dochodząca do profili wykopu, zawierała wzdłuż całej swojej długości mniejsze i większe kamienie. Na dnie obiektu zalegały drewniane, zmurszałe belki, miejscami ściśle do siebie przylegające (ryc. 3: c, ryc. 4: b).

Kolejne dwa wykopy zostały założone na wschodnim skłonie wału. Bardziej złożony układ nawarstwień zarejestrowano w wykopie 2/15. W jego spągowych poziomach zadokumentowano pozostałości drewnianych konstrukcji wczesnośredniowiecznego wału wzniesionego w konstrukcji przekładkowej. Poziomy odzwierciedlały dwa etapy budowy (ryc. 5: a–b). Z młodszym, o miąższości około 0,45 m, związanych było kilka jednostek stratygraficznych (warstwy 2–4, 5a, 7, 12, 14, 17), zawierających między innymi dużą ilość kamieni, spalenizny i przepalonych, ułożonych wzdłuż przebiegu wału belek (warstwy 5a, 14). Poniżej, w układzie horyzontalnym, zalegały struktury w postaci szaro-żółto-brunatnego, luźnego piasku (warstwy 18 i 21), pod którymi stwierdzono poziomy szaro-brunatnych, luźnych piasków (warstwy 5b i 19) oraz mursz (warstwa 23) z domieszką żółto-brunatnoszarego piasku (warstwa 16). Na tym poziomie (warstwy 5b, 16 i 19) znajdowały się ułożone pionowo i poziomo, równoległe do przebiegu wału, drewniane belki. Przestrzeń między nimi została wypełniona faszyną. Elementy drewnianych konstrukcji wczesnośredniowiecznego wału zarejestrowano również w wykopie 3. W tym miejscu zachowały się one wyłącznie w formie szczątkowej, między innymi w postaci poziomów murszu (warstwa 14) i faszyny (warstwa 13).

Na relikty konstrukcji drewnianych natrafiono już w latach 60. XX wieku, zinterpretowano je wówczas, między innymi, jako pozostałości bramy grodu. Dzięki uchwyceniu całkowitej długości trzech poziomo leżących belek udało się ustalić jej prawdopodobną szerokość. W południowo-wschodniej części stanowiska dokonano poprzecznego przecięcia nasypu wału rozpoznając jego strukturę oraz sposób konstrukcji. Natrafiono tu na relikty drewnianej podwaliny w postaci długich kłód ułożonych równoległe do przebiegu wału oraz drobniejszych bierwion występujących w poprzek wału, które mogą wskazywać na jego przekładkowy charakter, w dolnej części wzmacnianego wiązaniami hakowymi (Chudziakowa 1967, s. 38; 1969, s. 89; Birezowska 1981).

We wschodniej części wykopu 2/15, obejmującej strefę przyjeziorną, odsłonięto relikty drewnianej palisady (falochronu), której pozostałości zadokumentowano już w latach 60. XX wieku. Wówczas na odcinku około 80 m stwierdzono pionowo bądź skośnie wbite w torf pale, okalające wał od strony jeziora. W miejscach, w których istniało największe prawdopodobieństwo zagrożenia ze strony wód jeziornych konstrukcja miała postać podwójnego rzędu pali. Północna część

Ryc. 4. Skrwilno, pow. Rypin. Wykop 1: a – profile północno-zachodni i południowo-wschodni obiektów 3, 3a, 3b; b – profil północno-wschodni obiektów 3, 3a, 3b (fot. S. Kalinowski)

Fig. 4. Skrwilno, Rypin district. Trench 1: a – north-west and south-east sections of features 3, 3a, 3b; b – north-east sections of features 3, 3a, 3b (photo by S. Kalinowski)

palisady dochodziła do linii wału, najprawdopodobniej zalegając pod jego najstarszym poziomem. W 2015 roku, po jej zewnętrznej stronie, od strony jeziora, zadokumentowano kamienny bruk ze ściśle przylegających do siebie kamieni, którego szerokość wynosi około 1,5 m (ryc. 5: b–c). W jego obrębie wystąpiły pojedyncze, drewniane paliki, stanowiące zapewne relikw pomostu dochodzącego do linii palisady.

Podczas badań wykopaliskowych w 2015 roku pozyskano łącznie 423 fragmenty naczyń ceramicznych reprezentujących: wczesną epokę żelaza (2 fragmenty), wczesne (418 fragmentów) oraz późne średniowiecze (3 fragmenty). Materiał wczesnośredniowieczny zarejestrowano we wszystkich wykopach – były to wyłącznie ułamki naczyń całkowicie obtaczanych (GT V). Ponadto ze wspomnianym okresem powiązano pięć przedmiotów wykonanych z żelaza. W dwóch przypadkach – z uwagi na stan zachowania – nie określono ich funkcji. Wśród pozostałych znalazły się: grot z zadziorami, pobocznicą wędzidła w kształcie pionowej sztabki zakończonej wyszczerbionym kolistym zaczepem oraz nóż. W 2015 roku pozyskano także materiał organiczny na potrzeby analiz dendrochronologicznych (drewno niespalone) i radiowęglowych (drewno spalone). Pochodził on między innymi z drewnianych konstrukcji wału, palisady i elementów zabudowy majdanu. Pobrano też próby drewna w celu określenia jego gatunku.

Wśród naczyń całkowicie obtaczanych (GT V; ryc. 6) wyróżniono formy o profilu esowatym lub baniastym, często z wyodrębnioną szyjką, u nasady podkreśloną ostrą krawędzią, co nadaje formie postać dwustożkową. Na uwagę zasługuje wysoki odsetek naczyń baniastych z wyodrębnionymi szyjkami oraz krótkimi, mocno wywiniętymi na zewnątrz wylewami z wrębem na pokrywkę (ryc. 6: d–f). Znane są one zarówno z Kujaw, jak i ziemi chełmińskiej, między innymi z dorzecza dolnej Drwęcy. W Kałdusie występowały w nawarstwieniach łączonych z VI fazą osadniczą grodu, którą w świetle najnowszych ustaleń należy umiejscawiać w drugiej–trzeciej ćwierci XI wieku (Dzieduszycki 1982, s. 39–40; Chudziak 1991; 2003, s. 23–24; Bojarski 2012, s. 284–285; Chudziak i in. 2016, s. 58–68; Chudziak, Weinkauff 2019, s. 13–16). Na Pomorzu ich odpowiednikiem są egzemplarze określane jako typ J/Teterow (Schuldt 1956; Łosiński, Rogosz 1986, s. 16).

Notowane były tu również egzemplarze esowate i baniaste, z których część odznaczała się słabo wyodrębnionymi szyjkami i niekiedy silnie profilowanymi krawędziami (ryc. 6: a–c). Analogiczne formy odnotowano w Kruszwicy, w zespołach datowanych na drugą połowę XI wieku, zarejestrowano je również dla VII fazy w Kałdusie, datowanej na czwartą ćwierć XI wieku (Dzieduszycki 1982, s. 40–41; Chudziak 2003, s. 23–24; Bojarski 2012, s. 285–286; Chudziak i in. 2016, s. 58–68; Chudziak, Weinkauff 2019, s. 13–16). Na Pomorzu ich odpowiednikiem są egzemplarze określane jako typ G/Vipperow (Łosiński, Rogosz 1986, s. 15).

Warto odnotować, że w 2015 roku na grodzisku w Skrwilnie, zarówno w nawarstwieniach nasypu wału, w obrębie majdanu, jak i palisady zadokumentowano bardzo podobny pod względem morfologiczno-stylistycznym zespół źródeł ceramicznych. Pozyskano wówczas wyłącznie materiał ręcznie lepiący, całkowicie obtaczany, z przewagą naczyń należących do typu G oraz typu J, który

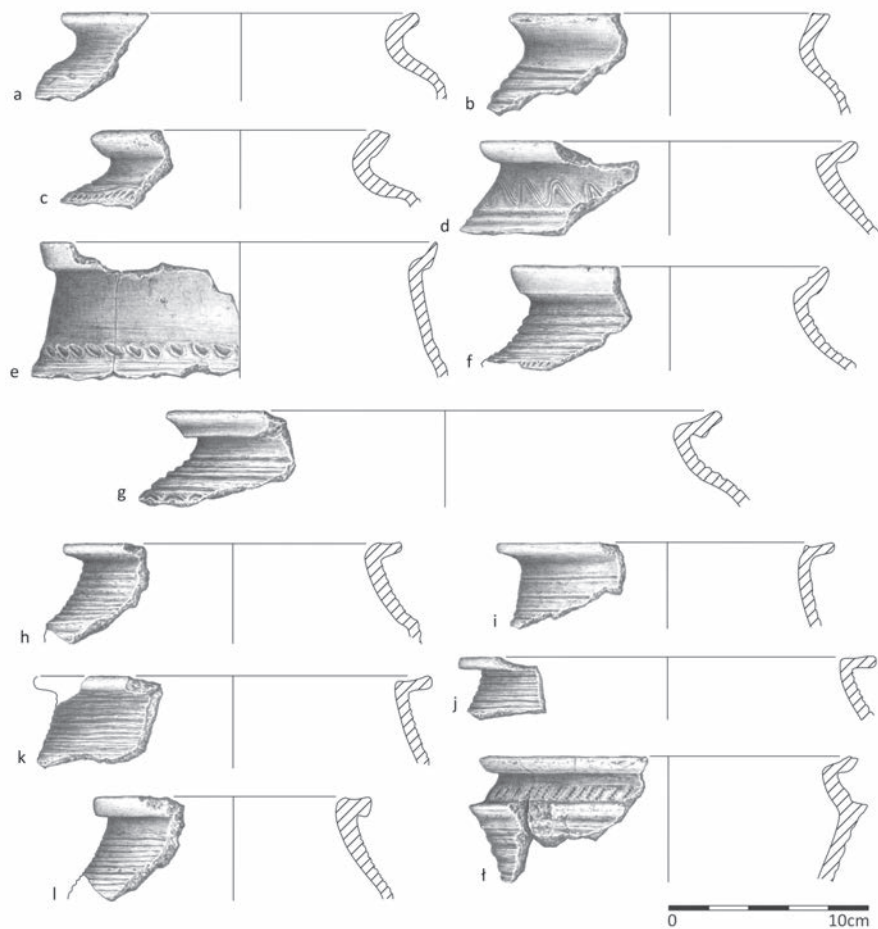

Ryc. 5. Skrwilno, pow. Rypin. Widok drewnianych konstrukcji wału i palisady: a – rzut dna, widok od zachodu; b – rzut i profil północno-wschodni, widok od północnego wschodu; c – rzut dna, widok od wschodu (fot. J. Bojarski, S. Kalinowski)

Fig. 5. Skrwilno, Rypin district. View of the wooden structures of ramparts and palisade: a – plan of bottom, view from the west; b – north-east plan and section, view from the north-east; c – plan of bottom, view from the east (photo by J. Bojarski, S. Kalinowski)

jest tu grupą dominującą. Zestawiając wyniki analizy stratygraficznej i typologiczno-porównawczej ruchomych materiałów źródłowych, przede wszystkim ceramicznych, z danymi dendrochronologicznymi, najstarszy etap użytkowania tego miejsca we wczesnym średniowieczu można odnieść do drugiej połowy XI wieku i łączyć z elementami wewnętrznej zabudowy grodu (obiekt 3b), palisadą oraz elementami drewniano-ziemnego wału wzniesionego w konstrukcji przekładkowej. Kolejny etap działalności osadniczej należałoby powiązać z pierwszą połową XII wieku, kiedy miała miejsce odbudowa spalonego grodu (obiekty 1 i 3a – poziom starszy; obiekty 2, 3 i 4 – poziom młodszy). Uzyskane dla tego etapu wskazania dendrochronologiczne (dla trzech pali dębowych) mieszczą się w przedziale 1120–1125 (Ważny 2016).

Z uwagi na brak w źródłach historycznych informacji o grodzie w Skrwilnie charakter tego obiektu można określić jedynie na podstawie wyników badań archeologicznych. Znajdował się on na terenie ziemi dobrzyńskiej, w pobliżu domniemanej granicy z Prusami. Przypuszczalnie tędy przebiegał szlak komunikacyjny, zarówno wodny, który tworzyła rzeka Skrwa i połączone z nią jezioro,

Ryc. 6. Skrwilno, gm. pow. Rypin. Wybór naczyń ceramicznych z badań w 2015 roku: a, d, h, l, ł – wykop 1, warstwa 2; b, c, f, i – wykop 1, obiekt 1, wypełnisko; e, j – wykop 1, warstwa 5; g – wykop 2, warstwa 2; k – wykop 1, warstwa 7 (rys. B. Kowalewska)

Fig. 6. Skrwilno, Rypin district. Selection of pottery vessels from excavations in 2015: a, d, h, l, ł – trench 1, layer 2; b, c, f, i – trench 1, feature 1, fill; e, j – trench 1, layer 5; g – trench 2, layer 2; k – trench 1, layer 7 (drawing by B. Kowalewska)

jak i lądowy, prowadzący z Rusi. Położenie grodu było zatem ściśle podyktowane względami komunikacyjnymi i administracyjnymi (czynnik polityczno-administracyjny), a jego pierwotne usytuowanie na wyspie jeziornej czyniło go tym bardziej chronionym.

W 2015 roku na stanowisku 1 w Skrwilnie nie stwierdzono materiałów ręcznie lepionych, częściowo obtaczanych o cechach nawiązujących do tradycyjnego nurtu wytwórczości garncarskiej, charakterystycznego dla końca IX–początku

X wieku. Źródła o takim charakterze pochodzą natomiast z lat 60. XX wieku; odnotowano je wówczas we wszystkich poziomach stratygraficznych grodziska (między innymi w warstwie III; Ostapczuk 1991). Ich obecność wskazuje, że miejsce to zostało zasiedlone w IX/X–X wieku. Zapewne w tym czasie wzniesiono sztuczną fortyfikację jaką była palisada-ostrokół na niewysokim, piaszczystym nasypie, znajdującym się na obrzeżu ówczesnej wyspy oraz niedużym, prawdopodobnie zabudowanym majdanie. Być może za podwalinę zabudowy majdanu posłużyły pradziejowe konstrukcje palowe, przykryte piaskami jeziornymi. Z uwagi na wyspowy charakter obiekt we wczesnym średniowieczu mógł zostać dodatkowo otoczony palisadą-falochronem, miejscami o podwójnym pierścieniu (Chudziakowa 1967, s. 39; 1969, s. 89–91; Birezowska 1981). Takie umocnienia mogły stanowić wystarczające zabezpieczenie dla przebywającej w nim ludności. Niewykluczone jednak, że kolejne z nich związane są już z inwestycjami realizowanymi przez pierwszych Piastów, w tym na ziemi dobrzyńskiej, która w przeciwieństwie do Kujaw i ziemi chełmińskiej była w tym okresie jeszcze słabo zasiedlona (Chudziak 2016, s. 48; 2017, s. 126).

Około drugiej połowy XI stulecia niewielki dotychczas obiekt został otoczono potężnym, drewniano-ziemnym wałem, wzniesionym w konstrukcji przekładkowej, wzmocnianej wiązaniami hakowymi. Podwalinę tej konstrukcji, zalegającej bezpośrednio na calcu, stanowiły grube kłody ułożone równolegle do przebiegu wału, poprzeczne warstwy tworzyły zwarte, grupy bierwion. Wolną przestrzeń wypełniał piasek i kamienie. Od wewnętrznej strony do konstrukcji wału zapewne przylegał drewniany pomost komunikacyjny, ułożony na niewielkim nasypie ziemnym. Przestrzeń użytkowa wnętrza grodu uległa prawdopodobnie znacznemu powiększeniu. Z uwagi na podmokły, grząski grunt została wymoszczona warstwą faszyny, kamieni i luźno rozrzuconych bierwion, na których ułożono dranice tworzące rodzaj ulic. Pomiędzy nimi mieściły się jednoizbowe domostwa wzniesione w konstrukcji zrębowej z nieokorowanych bierwion (obiekt 3b), wewnątrz których znajdowały się paleniska, najczęściej zbudowane z gliny i drobnych kamieni, zalegające bezpośrednio na glinianej podłodze-klepisku (Chudziakowa 1967; 1969; Birezowska 1981).

Zmiany w organizacji struktur przestrzennych osadnictwa, tworzenie nowych ośrodków grodowych na terenie ziemi dobrzyńskiej i ziemi chełmińskiej łączyć można z okresem kształtowania się organizacji kaszteleńskiej, przypadającym na drugą połowę XI–pierwszą połowę XII wieku (Chudziak 2016, s. 54). Budowa grodu w Skrwilnie wynikała zapewne z umacniania limesu nadwiślańskiego (grody w Słońsku, Przypuście, Włocławku i Dobrzyniu) i północno-wschodniego pogranicza ziemi dobrzyńskiej (grody w Szczuce, Grążawach i Skrwilnie). Najprawdopodobniej ich powstanie było efektem działań związanych z organizacją dzielnicy mazowieckiej (Chudziak 2016, s. 51–52). Obiekty te stały się ośrodkami życia państwowego, siedzibami możnych sprawujących

określone funkcje administracyjno-militarne, a na potrzeby państwa były również stałymi punktami oporu o charakterze wyłącznie militarnym. Z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że obiekt w Skrwilnie, w związku ze swoim peryferyjnym położeniem i potężnymi założeniami obronnymi, pełnił wybitnie strażniczą rolę w piastowskim systemie grodowym.

Bibliografia

- Antoniewicz W., Wartołowska Z., 1964, *Mapa grodzisk w Polsce*, Wrocław.
- Bienias D., 1993, Położenie grodzisk wczesnośredniowiecznych ziemi dobrzyńskiej i świeckiej na tle wybranych elementów środowiska geograficznego, maszynopis w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.
- Birezowska M., 1981, Budownictwo drewniane we wczesnośredniowiecznym Skrwilnie, gmina Rypin, maszynopis w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.
- Bojarski J., 2012, *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*, Toruń.
- Chudziak W., 1991, *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII–XI/XII w.). Podstawy chronologii procesów zasiedlenia*, Toruń.
- Chudziak W., 2003, *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim, Mons Sancti Laurentii*, t. 1, Toruń.
- Chudziak W., 2016, *Osadnictwo grodowe na Kujawach i ziemi chełmińskiej w okresie wczesnego średniowiecza w świetle tradycji miejsca centralnego*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 24, s. 41–58.
- Chudziak W., 2017, *Archeologia wczesnego średniowiecza*, [w:] *Dzieje regionu kujawsko-pomorskiego*, red. A. Radziwiński, Toruń, s. 111–191.
- Chudziak W., Błędowski P., Bojarski J., Kaźmierczak R., Weinkauff M., 2016, *Kontekst archeologiczno-historyczny*, [w:] *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kaldusie. Studia archeologiczno-paleobotaniczne*, Mons Sancti Laurentii, t. 8, red. W. Chudziak, A. M. Noryśkiewicz, Toruń, s. 13–68.
- Chudziak W., Bojarski J., 1992, Sprawozdanie z badań weryfikacyjno-sondażowych na grodzisku w Skrwilnie, gm. loco, w woj. wrocławskim, stanowisko 1, w latach 1991–1992, maszynopis w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.
- Chudziak W., Weinkauff M., 2019, *Wczesnośredniowieczne grodziska w Polsce*, t. 7: *Powiat toruński, województwo kujawsko-pomorskie*, Toruń.
- Chudziakowa J., 1967, *Wczesnośredniowieczny gród w Skrwilnie*, [w:] *Szkice rypińskie. Materiały z sesji popularno-naukowej zorganizowanej z okazji 900-lecia Rypina w dniu 27 listopada 1965 r.*, red. Z. Jędrzyński, Rypin, s. 38–44.

- Chudziakowa J., 1969, *Tymczasowe wyniki badań na grodzisku wczesnośredniowiecznym (stanowisko 1) w Skrwilnie, pow. rypiński*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Archeologia 2, s. 87–103.
- Chudziakowa J., Gosławska H., 1963a, *Sprawozdanie z badań archeologicznych w Skrwilnie w 1961 r.*, [w:] *Zbiór dokumentów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Rypinie. Badania archeologiczne w latach 1959–1962*, red. R. Piotrowski, Rypin, s. 38.
- Chudziakowa J., Gosławska H., 1963b, *Sprawozdanie z badań grodziska wczesnośredniowiecznego w Skrwilnie za rok 1962*, [w:] *Zbiór dokumentów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Rypinie. Badania archeologiczne w latach 1959–1962*, red. R. Piotrowski, Rypin, s. 47.
- Dzieduszycki W., 1982, *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X w. do połowy XIV w.*, Wrocław.
- Gajda A., 1981, *Osadnictwo grodowe ziemi dobrzyńskiej w okresie od VI do XV w., maszynopis w Katedrze Archeologii UŁ, Łódź.*
- Kajzer L., Horonziak A., 1995, *Budownictwo obronne Ziemi Dobrzyńskiej*, Włocławek.
- Łosiński W., Rogosz R., 1986, *Metody synchronizacji warstw kulturowych wczesnośredniowiecznych obiektów wielowarstwowych na podstawie analizy ceramiki ze Szczecina*, [w:] *Problemy chronologii ceramiki wczesnośredniowiecznej na Pomorzu Zachodnim*, Studia i Materiały, red. L. Krzyżanowski, Warszawa, s. 9–50.
- Ostapczuk W., 1991, *Ceramika z grodziska wczesnośredniowiecznego w Skrwilnie, maszynopis w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.*
- Piotrowski R., 1963, *Sprawozdanie Społecznego Opiekuna Zabytków Archeologicznych w Rypinie Ob. Romana Piotrowskiego z powierzchniowych badań archeologicznych prowadzonych na terenie powiatu rypińskiego*, [w:] *Zbiór dokumentów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Rypinie. Badania archeologiczne w latach 1959–1962*, red. R. Piotrowski, Rypin, s. 29–30.
- Schuldt E., 1956, *Die Slawische Keramik in Mecklemburg*, Berlin.
- Słownik, 1889, *Słownik geograficzny Królestw Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa.
- Ważny T., 2016, *Analiza dendrochronologiczna drewna ze Skrwilna. Sezon 2015*, maszynopis w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.
- Weinkauff M., Bojarski J., Chudziak W., Kalinowski S., 2019, *Sprawozdanie z badań archeologicznych w Skrwilnie w 2015 roku. Stanowisko 1 (grodzisko wczesnośredniowieczne)*, maszynopis w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.
- Zalewski A., 1892, *Kilka uwag z dziedziny starożytnictwa*, Pamiętnik Fizyograficzny, t. 12, dz. 4: Antropologia, Warszawa, s. 1–23.
- Zielonka B., 1959, *Zabytki archeologiczne województwa bydgoskiego*, Bydgoszcz.

Zielonka B., 1963, *Zarys dziejów polskich badań archeologicznych na ziemiach województwa bydgoskiego*, Rocznik Muzeum w Toruniu, t. 1, z. 3, s. 9–42.

EARLY MEDIAEVAL STRONGHOLD IN SKRWILNO (SITE 1) IN THE LIGHT OF THE RESEARCH CARRIED OUT IN 2015

Keywords: Early Middle Ages, settlement, stronghold, wooden structures.

Summary

The excavation work carried out within the early mediaeval stronghold in Skrwilno (site 1) was one of the tasks carried out as part of a research project financed by the National Program for the Development of Humanities. So far, the most spectacular discoveries related to the recognition of the Maidan zone and the rampart of the stronghold, as well as the part directly adjacent to the early mediaeval stronghold, were made in the 1960s, under the supervision of Jadwiga Chudziakowa. The main assumption of the field research carried out in 2015 was, *inter alia*, verification of the chronology of cultural layers lying on the stronghold, including relics of residential buildings and elements of fortifications (palisade and embankment structure).

Grodzisko (local name Okop Szwedzki) is situated on the very shore of Skrwileńskie Lake. The first mentions of the object in question come from the 1880s. The facility is now located on a small, sandy clump – the original island which, due to the rapid drying out of Skrwileńskie Lake and the Skrwia River connected with it, is now situated in the coastal (north-western) part of the reservoir. The object is in the shape of a regular oval measuring 90×56 m (measured on the outer base of the embankment) and covers an area of about 40 ares.

The work carried out in 2015 focused on three research excavations, within which the infrastructure of the inner part of the square, the structure of the embankment, as well as the zone directly adjacent to Skrwileńskie Lake, in the form of a fragment of a bridge with a stone fortification and remains of a palisade, were identified. From the preserved wooden elements, samples were taken for dendrochronological and radiocarbon analyzes. During the field work, six cultural objects were documented (objects 1–3, 3a, 3b, 4), all of them were registered within the area of the stronghold (excavation 1/15). During the excavations carried out in 2015, a total of 423 fragments of pottery vessels were obtained, representing: the early Iron Age (2 fragments), the early Middle Ages (418 fragments) and the late Middle Ages (3 fragments). Among the early mediaeval vessels there were hand-made, fully rolled (GT V) items with forms characteristic of both Kujawy (2nd half of the 11th century) and the Chełmno Land, including the Lower Drwęca and Kałdus basins, where analogous specimens appear in the cultural layers combined with the VI–VII settlement phase of the hillfort (dated from the second to the fourth quarter of the 11th century).

By comparing the results of the stratigraphic and typological-comparative analysis of movable source materials, especially vascular ceramics, with dendro-chronological data, the oldest stage of use of this site in the early Middle Ages can be related to the second half of the 11th century and should be combined with the elements of the internal buildings of the hillfort (object 3b), with a palisade and with the preserved elements of the wooden and earth embankment erected in a sandwich structure. The next stage of settlement activity should be connected with the first half of the 12th century, when the burnt hillfort was rebuilt (objects 1 and 3a – the older level; objects 2, 3 and 4 – the younger level). For this stage, dendro dates were obtained for three oak piles (1120–1125 AD; Valid 2016).

In 2015, the presence of hand-glued, partially rolled materials, documented during research in the 1960s, was not confirmed. However, this does not rule out the assumption that the beginning of the functioning of the facility in Skrwilno (castle complex?). Can be referred to the end of the 9th–beginning of the 10th century. Contrary to Kujawy and the Chelmno Land, the settlement of the Dobrzyń Land during this period was, however, a relatively incidental initiative. The subsequent stages of the development of the Skrvilean center should be related to the 11th century, when the castellan organization was formed, which involved the reorganization of the spatial structures of settlement and the emergence of new castle centers. Around the second half of the 11th century, the so far small building was surrounded by a huge wooden and earth embankment built in a sandwich structure, and the usable space of the courtyard was built up with houses and elements of communication infrastructure. It can be assumed with high probability that the stronghold in Skrwilno, due to its peripheral location and powerful defensive assumptions, played a remarkably guarding role in the Piast castle system. After partial destruction, the Skrwilno facility was rebuilt again in a relatively short time (around 1120–1125 AD). However, its role in the state defense system has probably decreased significantly over time. In such a situation, the tasks of the castle in Skrwilno could be taken over by other objects, e.g. the castle in Starorypin.